

RECENZIE / REVIEWS



Horváthová, Eva – Nevizánsky, Gabriel: Stránska. Osada badenskej kultúry z obdobia eneolitu v kontexte vývoja severného Potisia. Bratislava – Nitra 2017. 252 strán. ISBN 978-80-224-1583-5.

Autori publikácie si kladú za cieľ komplexne vyhodnotiť výsledky záchranného archeologického výskumu realizovaného v katastri obce Stránska (okr. Rimavská Sobota) na polohe Mogyorós. Výskum bol realizovaný v rokoch 1980 a 1985 – 1988 pod vedením pracovníka AÚ SAV v Nitre G. Nevizánskeho a bývalého pracovníka Gemerského múzea v Rimavskej Sobote Š. B. Kovácsa. Publikácia pozostáva z desiatich hlavných kapitol (osem v autorstve E. Horváthovej, pri kapitolách IV. a V. sú uvedení obaja autori). Textová časť (s. 7–117) je doplnená obrázkami, grafmi a tabuľkami. Za ňou nasleduje samostatná Obrazová príloha (s. 118–228) a nakon Appendix (s. 229–250) pozostávajúci z dvoch článkov poľského bádateľa J. Wilczynského tematicky zameraných na vyhodnotenie kamennej industrie a zvieracích kostí zo Stránskej. V tejto publikácii E. Horváthová nadväzuje na svoje predošlé práce zamerané na problematiku badenskej kultúry v severnom Potisi (napr. 2010) a samotného sídliska na Stránskej (2013).

V úvode sú ozrejmene okolnosti vzniku publikácie, pričom autorka poukazuje na skutočnosť, že v rámci územia Gemera ide doteraz o jediné systematickejšie skúmané sídlisko z obdobia stredného eneolitu. Podobne preskúmané lokality z daného obdobia sú známe napr. z Maďarska – Balatonószöd (Horváth *et al.* 2014) či z Moravy – Hlinsko pri Lipníku nad Bečvou (Šebela *et al.* 2007). Prvé kapitoly stručne, no dostatočne fundovane ozrejmujú základné geografické a geologické pomery lokality. Nasleduje stať venovaná dejinám bádania (samotnej lokality aj širšieho poriečia Slanej a Rimavy), pričom autorka poukazuje na značnú torzovitost' informácií a nálezov, s ktorou sú bádatelia v tomto regióne konfrontovaní (s. 12).

Štvrtá kapitola chronologicky sleduje výskumnú činnosť na Stránskej v rokoch 1980 a 1985 – 1988 a spolu s ďalšou časťou venovanou dokumentácii nálezových situácií sa opiera predovšetkým o výskumné správy G. Nevizánskeho. Kapitola predstavuje súpis preskúmaných povrchových a zahĺbených objektov. Doplnená je prehľadným situačným plánom výskumu (s. 16, obr. 4). Možno konštatovať, že autori sa snažili čo najprecíznejšie zrekonštruovať a interpretovať preskúmané nálezové situácie. Šiesta časť sa zaoberá areálom sídliska, v rámci ktorej sú prezentované výsledky o sídliskových objektoch identifikovaných na lokalite. Autorka zvolila zaujímavý a odborne vyargumentovaný prístup, kedy najprv prezentuje zistenia pochádzajúce z výskumu v 80. rokoch 20. storočia a následne ich konfrontuje s výsledkami pochádzajúcimi z geofyzikálneho prieskumu. Ten bol na lokalite realizovaný v roku 2013. V tejto súvislosti sú pre odbornú verejnosť dôležité určité spresnenia, ktoré sa týkajú ohradenia a opevnenia osady. Tie sú veľmi dobre viditeľné aj na plánoch geofyzikálnych meraní (s. 49–55, obr. 7–13). Pre poznanie obytnej architektúry badenskej kultúry sú dôležité aj poznatky týkajúce sa deštrukcií podlahových častí obytných stavieb, ktoré sa na lokalite podarilo zachytiť. V závere kapitoly autorka prezentuje situačný plán priestorovej analýzy vybraných artefaktov (s. 57, obr. 14), ktorý veľmi dobrým spôsobom ilustruje priestorovú distribúciu chronologicky citlivých artefaktov. Mohol však byť o niečo viac a ucelenejšie okomentovaný a interpretovaný (zmenky o ňom sa nachádzajú prevažne v kapitole VII. Hmotné nálezy).

V tematicky najobsiahlejšej siedmej kapitole, ktorá sa zaoberá torzami keramických výrobkov a drobných predmetov z hliny, autorka veľmi precízne a fundovane analyzuje získaný keramický materiál najmä z hľadiska aplikovanej výzdoby a typológie nádob. Opiera sa pritom o svoje staršie práce venované keramickej náplni badenskej kultúry v oblasti Potisia (napr. Horváthová 2007, 5–32). Získané informácie sú vhodne zasadené do širšieho geografického rámca. Tiež slúžia aj na hlbšie objasnenie kultúrno-chronologických vzťahov. Preto trochu zamrzí skutočnosť, že v kapitole nie sú komplexnejšie vyhodnotené technologické parametre keramiky (ako napr. otázka zloženia hliny, prímiesí, spôsob výpalu a pod.). Výnimkou sú len krátke zmienky o úprave povrchu na s. 75. Veľkú pozornosť venuje autorka nálezom keramiky cudzej proveniencie s dôrazom na fragmenty zdobené šnúrovým ornamentom. Zameriava sa najmä na otázku pôvodu tejto výzdoby a s tým

súvisiace kultúrno-chronologické vzťahy v kontexte badenského osídlenia severného Potisia.

Samostatná kapitola je venovaná výsledkom rádiokarbónového datovania dvoch archeozoologických vzoriek zo Stránskej. Merania ukázali, že výstavbu opevnenia/ohradenia osady možno predpokladať v rokoch 3327–3027 calBC, resp. 3340–2944 calBC. Získané výsledky vhodne dopĺňajú už predtým známejšie ¹⁴C dáta z iných badenských lokalít a lepšie pomáhajú chronologicky podchytiť skupinu Ózd ako jeden z prejavov badenskej kultúry v severnom Potisí. Prekvapujúce sú tiež zistenia o chronologickej súčasnosti sídliska v Stránskej s lokalitami v Malopoľsku.

V ďalšej časti sú zhrnuté základné zistenia o charaktere osídlenia a zázemia sídliska v Stránskej počas stredného eneolitu. Kapitulu vhodne dopĺňajú trojrozmerné modely terénu s vyznačením Stránskej a niekoľkých ďalších časovo súbežných lokalít v povodí Slanej, na základe ktorých si je možné lepšie vytvoriť predstavu o priestorových vzťahoch medzi sídliskami a pohrebiskami v mikroregióne (pozri obr. 22).

Desiata kapitola dáva sídlisko v Stránskej do širšieho kontextu badenského osídlenia severného Potisia a v stručnosti načrtáva základné tendencie vývoja v tomto období. V závere sú zhrnuté najdôležitejšie zistenia, ktoré prinieslo niekoľko sezón výskumu na lokalite Stránskej. Za ním nasleduje skrátaná verzia knihy napísaná po anglicky a zoznam použitej literatúry a prameňov.

Podstatnú časť monografie tvorí Obrazová príloha. Prvá časť pozostáva z prehľadne vyhotovených situačných plánov a nálezových situácií, v ktorých sa dobre orientuje aj vďaka farebnému rozlíšeniu objektov a vrstiev. Druhá časť prílohy pozostáva zo 111 tabiel kresbovej dokumentácie hnutelných nálezov (predovšetkým keramických). V tejto súvislosti považujem za mierny nedostatok absenciu fotografií pri inak kvalitne vyhotovených kresbách. Prítomná mohla byť aspoň v prípade niektorých významnejších artefaktov (ako napr. v podkapitole venovanej keramike cudzej proveniencie na s. 60–61). Kombinácia kresbovej a fotografickej dokumentácie by podľa nás v súčasnosti mala byť štandardom aj takýchto vedeckých monografií, keďže kresba aj fotka poskytujú rozličný druh informácií o náleze a navzájom sa dopĺňajú.

Publikácia je písaná striktným vedeckým štýlom, určená je teda najmä odbornej archeologickej verejnosti. Obsahuje značné penzum cenných a doteraz neznámych informácií, ktoré poslúžia ďalším bádateľom pri výskume sídlisk badenskej kultúry a celkovo obdobiu stredného eneolitu nielen v oblasti severného Potisia. Jednoznačne ju možno hodnotiť ako veľmi prínosnú prácu, keďže takýmto spôsobom publikované sídlisko badenskej kultúry na Slovensku doteraz nebolo.

Recenzovaná vedecká publikácia vznikla ako výsledok riešenia projektov 2/0063/13 a 2/0030/15 vedeckej grantovej agentúry VEGA vo vydavateľstve SAV.

Bibliografia

Horváth, T. et al. 2014: The Prehistoric Settlement at Balatonöszöd-Temetői-dűlő, The Middle Copper Age, Late Copper Age and Early Bronze Age Occupation. Archaeolinqua. Budapešť 2014.

Horváthová, E. 2007: Prehľad typov nádob badenskej kultúry v Potisí. Východoslovenský pravek 8, 2007, 5–32.

Horváthová, E. 2010: Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra 2010.

Horváthová, E. 2013: Sídlisko badenskej kultúry v Stránskej. Rigorózna práca. Nitra 2013. Nepublikované.

Šebela, L. et al. 2007: Hlinsko výšinná osada lidu badenskej kultúry. Brno 2007.

Peter Bogdan

Shennan, Stephen: The First Farmers of Europe. An Evolutionary Perspective. Cambridge 2018. 253 strán. ISBN 978-1-108-43521-5

Problematika prvých poľnohospodárov v Európe stále patrí aj vďaka novým interdisciplinárnym výskumom k najdiskutovanejším témam v archeológii. Medzi nové teoretické smery využívané pri štúdiu praveku patrí aj evolučná archeológia, ktorej hlavný predstaviteľ v Európe Stephen Shennan k témam neolitizácie a evolučnej archeológie v posledných 20 rokoch prispel mnohými publikáciami a projektmi (napr. *Shennan 2002; 2009; Shennan et al. 2013*). V recenzovanej monografii autor prepája mnohé čiastkové výstupy a analyzuje proces neolitizácie z pohľadu evolučnej archeológie.

Prvá kapitola je venovaná teoretickým základom. Napriek podnadpisu práca nevyžaduje rozsiahle znalosti evolučnej archeológie. Pre čitateľov neoboznámených s týmto teoretickým smerom autor na pomerne malom priestore výstižne zhrnul základné myšlienky a metódy potrebné na porozumenie ďalšieho textu. Dôležitú úlohu pri skúmaní vzniku poľnohospodárstva má ľudská behaviorálna ekológia (*human behavioural ecology*) a teória histórie života (*life history theory*) skúmajúce ako ľudia počas svojho života prerozdeľujú dostupné zdroje a ako rôzne substitučné systémy vplývali na spoločenský systém či reprodukčné stratégie.

Najväčší rozsah má kapitola 2, venovaná vzniku poľnohospodárstva v juhozápadnej Ázii. V úvode je stručne uvedený historický vývoj názorov na vznik a šírenie produktívneho hospodárstva, pričom zdôraznené sú populačné vysvetlenia. Tie slúžia ako odrazový bod k ďalšej argumentácii. Shennan využíva teóriu optimálneho zberačstva (časť behaviorálnej ekológie, ktorá študuje, ako človek využíva zdroje vo svojom okolí), prepája ju s najnovšími výsledkami paleoklimatologického výskumu a predkladá kľúčovú premisu celej publikácie – neolitizáciu je nutné chápať ako evolučný proces šírenia obyvateľstva. Predpokladá, že v klimatických podmienkach konca pleistocénu a v holocéne bolo pre lovecko-zberačské komunity výhodnejšie intenzívne využívanie nízko hodnotných, ale husto rozmiestnených rastlinných zdrojov. Nový ekonomický systém dokázal užiť na rovnakom priestore väčšie populácie a spôsobil posun reprodukčných stratégií do nového optima, v ktorom bolo možné mať väčší počet detí. Všetky tieto faktory zapríčinili po adopcii poľnohospodárstva výrazný populačný rast, v paleodemografii označovaný ako neolitická demografická tranzícia (*Bocquet-Appel 2002*).

Následne sa Shennan pozerá na proces domestikácie vo viacerých častiach Úrodneho polmesiaca. Na základe najnovších poznatkov konštatuje, že domestikácia mnohých druhov prebehla na viacerých miestach nezávisle od seba a zdôrazňuje, že išlo o dlhý a postupný proces, v ktorom ľudia mali rolu nevedomých agentov, ktorých akcie viedli k plnému zdomácneniu rastlín a zvierat. Výnos domestikovaných druhov bol postupne čoraz väčší, čo viedlo k ešte väčšiemu populačnému rastu. Reakciou boli nové sociálne inštitúcie ako vlastnícke práva či monumentálne stavby, ktoré mali zabrániť sociálnemu napätiu a konfliktom v spoločnosti.

V ďalších kapitolách Shennan opisuje postup neolitizácie z Blízkeho Východu až po severnú a západnú Európu. Každý jeden makroregión predstavujúci nový časový a priestorový stupeň neolitizácie je zastúpený vlastnou kapitolou. Kapitoly 3 až 8 tak majú viac-menej rovnakú štruktúru – po stručnom úvode do problematiky prepája autor v čiastkových témach (vývoj v menších regiónoch, ekonomické stratégie, spoločnosť, monumenty) výsledky najnovšieho archeologického a interdisciplinárneho výskumu (aDNA, ¹⁴C dáta, stabilné izotopy, archeobotanika, zooarcheológia) a cez viaceré prípadové štúdie ich vo svetle záverov prezentovaných v prvých dvoch kapitolách vysvetľuje ako dôsledok populačného rastu a expanzie, umožnených poľnohospodárstvom. Nosnými argumentmi pre tento záver sú predovšetkým analýzy aDNA, ktoré v posledných rokoch spoľahlivo preukázali genetickú príbuznosť medzi včasnoneolitickými populáciami v jednotlivých regiónoch (napr. *Haak et al. 2015; Hofmanová et al. 2016; Lipson et al. 2017*), a tiež grafy s distribúciou kalibrovaných ¹⁴C dát, ktorých frekvenciu dáva Shennan do priamej spojitosti s veľkosťou populácie, čím nadväzuje na svoje staršie práce (*Shennan et al. 2013; Timpson et al. 2014*).

V kapitole 3 je opísaná expanzia poľnohospodárstva na západ. Kým osídlenie Cypru prebehlo ešte relatívne skoro počas procesu domestikácie, západná Anatólia, Egejska a Balkán boli neolitizované v pomerne rýchлом slede až po ustálenie nových sociálnych a ekonomických štruktúr v závere predkeramického neolitu. Distribúcia ¹⁴C dát naznačuje populačný nárast, zatiaľ čo analýzy aDNA dokladajú anatólsky pôvod týchto populácií. Postup neolitizácie je teda možné charakterizovať skôr ako hľadanie nových príležitostí osídlenia, než ako migrácie veľkých skupín obyvateľstva.

Pre stredoeurópskych archeológov je zaujímavá predovšetkým kapitola 4 venovaná neolitizácii strednej Európe a kultúre s lineárnou keramikou (LnK). Expanziu LnK interpretuje autor ako dôsledok zakladateľských efektov, ktoré prebehli v malých skupinách na severnej periférii kultúry Starčevo a spôsobili zmeny v ich kultúrnom prejave. Tieto zmeny mohli byť príčinou mimoriadne úspešných adaptácií na prírodné podmienky v strednej Európe, dôsledkom čoho boli populačný rast a rýchla expanzia do nových oblastí. Grafy rozloženia ^{14}C dát v jednotlivých regiónoch sú opäť interpretované ako doklady rastu populácie po osídlení prvými neolitikmi, krivka však po dosiahnutí vrcholu začala výrazne klesať. Po „naplnení kapacity“ regiónov tak podľa Shennana nemalo obyvateľstvo kam expandovať, dôsledkom čoho boli sociálne nepokoje sprevádzané konfliktmi a populačným kolapsom.

V piatej kapitole je zaznamenané šírenie poľnohospodárstva z južného Balkánu do západnejších častí Stredomorja. To prebehlo relatívne rýchlo a dôležitú úlohu mala spočiatku námorná preprava. Podobne ako v prípade strednej Európy, po počiatočnom populačnom raste nasledoval populačný pád.

Kapitola 6 predstavuje výnimku v nastolenom trende, keďže Shennan sa v nej zaoberá predovšetkým postlineárnym vývojom v strednej Európe. Pozornosť venuje hlavne Bretónsku, kde sa vyskytovali kamenné monumenty a mnohé importy z celej Európy. Tieto nálezy dáva do spojitosti s tamojšou špecifickou sociálnou hierarchiou.

Kapitoly 7 a 8 sú venované postupu neolitizácie do severnej Európy a na Britské ostrovy. K ich osídleniu došlo, na rozdiel od predchádzajúcich regiónov, po dlhšej stagnácii okolo roku 4000 BC, čo dáva autor do súvislosti so zmenou klimatických podmienok. Výsledky analýz aDNA a rozloženia ^{14}C dát aj v týchto regiónoch naznačujú príchod nového obyvateľstva a rast populácie, nasledovaný pádom.

V záverečnej kapitole Shennan prepája závery zo všetkých regiónov do uceleného obrazu – neolitizácia bola proces šírenia obyvateľstva, v ktorom poľnohospodárstvo ako evolučne úspešnejšia stratégia umožnila dosiahnuť väčšie populácie ako lovečstvo a zberačstvo a následne umožniť osídlenie nových oblastí. Genetické a DNA dáta preukazujú, že populácie, ktoré neolitizovali Európu, mali pôvod v Anatólii. Grafy distribúcie ^{14}C dát, ktoré Shennan veľmi často využíva naprieč celou publikáciou, vo väčšine regiónov naznačujú podobný trend – populačný rast po príchode neolitikov dosiahol vrchol, po ktorom nasledoval pokles populácie.

Významovo možno monografiu rozdeliť do dvoch rovín. Prvou je opis šírenia poľnohospodárstva z Blízkeho Východu do Európy. Tu Shennan preukazuje vynikajúcu orientáciu v problematike zahŕňajúcu veľký čas a priestor a v zhuťnenej forme poskytuje syntézu najnovších výsledkov bádania v jednotlivých regiónoch. Ide o veľmi prínosnú časť knihy a ocenia ju predovšetkým študenti a čitatelia nie úplne oboznámení s najnovším bádáním o európskom neolite.

Druhou rovinou je autorova snaha interpretovať neolitizáciu ako evolučný proces. Prínosy evolučnej archeológie do problematiky sú nesporné – či už ide o určenie významu klimatických zmien (*Richerson – Boyd – Bettinger 2001*), proces zaradenia potenciálnych domestikátov do diéty (*Winterhalder – Goland 1997*) či koevolúcia ľudskej spoločnosti a domestikovaných druhov (*Zeder 2006*). Vďaka novým archeogenetickým metódam, ktoré zodpovedali donedávna intenzívne diskutovanú otázkou pôvodu prvých roľníkov (porovn. so *Zvelebil 2001*) vieme, že spolu s poľnohospodárstvom sa šírili aj ľudia. To si vyžaduje prehodnotenie neolitizačných modelov a Shennan úspešne demonštroval využitie teoretického rámcu evolučnej archeológie na interpretáciu neolitizácie ako populačného procesu.

Ako isté negatívum možno vnímať repetitívnosť práce. Všetky kapitoly nasledujú de facto rovnakú štruktúru a zdôraznené témy sú prevažne interdisciplinárneho charakteru. „Klasické témy“ ako sídliská či pohrebiská sú riešené len okrajovo a väčšinou vo vzťahu k subsistenčným stratégiám a sociálnej štruktúre. To môže u časti čitateľov vzbudzovať pocit, že mnohé závery sú generalizované. Tento prístup je však akiste spôsobený Shennanovou snahou poskytnúť v kompaktnom formáte ucelený obraz neolitizácie vo veľkom časovom a priestorovom rozsahu. Mnohé témy nemohli byť analyzované tak podrobne ako v samostatných publikáciách zameraných na špecifické regióny (porovn. s *Bickle – Whittle eds. 2013* pre str. Európu).

Práca sa číta relatívne ľahko a je písaná veľmi zrozumiteľnou angličtinou a predovšetkým vďaka mnohým prípadovým štúdiám jej porozumejú aj ľudia nie dobre znalí odbornej terminológie. Text je doplnený 61 ilustráciami a grafmi. Zoznam použitej literatúry má 29 strán a vyše 500 titulov.

Napriek uvedeným nedostatkom je kniha „The First Farmers of Europe. An Evolutionary Perspective“

podnetným príspevkom do aktuálnej debaty o neolitizácii. Ocenia ju ako študenti a zúčejmcovia o teoretickú archeológiu, tak aj bádatelia zaoberajúci sa problematikou prvých poľnohospodárov, ktorí v nej určite nájdu viaceré inšpiratívne myšlienky.

Táto práca bola podporená projektom VEGA 1/0100/19.

Bibliografia

- Bickle, P. – Whittle, A. eds. 2013: The First Farmers of Central Europe. Diversity in LBK Lifeways. Oxford.*
- Bocquet-Appel, J.P. 2002: Paleoanthropological Traces of a Neolithic Demographic Transition. Current Anthropology 46, 637–650.*
- Haak, W. et al. 2015: Massive Immigration from Steppe Was a Source for Indo-European Languages in Europe. Nature 522, 207–211.*
- Hofmanová, Z. et al. 2016: Early Farmers from Across Europe Directly Descended from Neolithic Aegeans. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 113, 6886–6891.*
- Lipson, M. et al. 2017: Parallel Ancient Genomic Transects Reveal Complex Population History of Early European Farmers. Nature 551, 368–372.*
- Richerson, P. – Boyd, R. – Bettinger, R. 2001: Was Agriculture Impossible During the Pleistocene but Mandatory During the Holocene? A Climate Change Hypothesis. American Antiquity 66, 387–411.*
- Shennan, S. 2002: Genes, Memes, and Human History. Darwinian Archaeology and Cultural Evolution. Londýn.*
- Shennan, S. 2009: Evolutionary Demography and the Population History of the European Early Neolithic. Human Biology 81, 339–355.*
- Shennan, S. et al. 2013: Regional Population Collapse Followed Initial Agriculture Booms in Mid-Holocene Europe. Nature Communications 4, 2486.*
- Timpson, A. et al. 2014: Reconstructing Regional Population Fluctuations in the European Neolithic Using Radiocarbon Dates. A New Case Study Using an Improved Method. Journal of Archaeological Science 52, 549–557.*
- Winterhalder, B. – Goland, C. 1997: An Evolutionary Ecology Perspective on Diet Choice, Risk, and Plant Domestication. In: Gremillion, K. (ed.): People, Plants and Landscapes: Studies in Paleoethnobotany. Tuscaloosa, 123–160.*
- Zeder, M. 2006: Central Questions in the Domestication of Plants and Animals. Evolutionary Anthropology. Issues, News and Reviews 15, 105–117.*
- Zvelebil, M. 2001: The Agricultural Transition and the Origins of Neolithic Society in Europe. Documenta Praehistorica 28, 1–26.*

Tomáš Pišúth

Cílek, Václav – Majer, Martin – Falteisek, Lukáš a kol.: Podzemní památky středních Čech. Praha 2019. 280 s. ISBN 978-80-7363-942-6

V druhej polovici júla sa dostala na pulty kníhkupectiev kniha, ktorá je výsledkom spolupráce viacerých autorov. Vedúcu ruku v autorskom kolektíve mal český geológ a známy popularizátor vedy V. Cílek. Vizualnú stránku celého diela zabezpečoval fotograf a jaskyniar M. Majer. Ide už o osvedčenú dvojicu, ktorá sa podieľala na príprave viacerých prác zameraných predovšetkým na oblasť stredných Čech. Za všetky treba spomenúť Český kras – klíč k české krajíně (*Žák – Majer – Cílek 2014*), Podzemní Čechy (*Cílek – Korba – Majer 2015*), Střední Brdy – hory uprostřed Čech (*Cílek – Mudra – Šívová a kol. 2015*) či Křivoklátsko (*Žák – Majer – Hůla a kol. 2016*). Samotná kniha o podzemí stredných Čech patrí do voľnej edície kníh zaoberajúcich sa konkrétnou témou z prírody stredných Čech (najnovšie napr. *Cílek – Fediuk – Šívová a kol. 2018*). Čitateľský úspech všetkých spomínaných titulov, v prípade niektorých dokonca i dotlač tej či onej knihy, dosvedčuje pomerne veľký záujem verejnosti o nastolené témy.

Deklarovaným cieľom knihy je zoznámiť čitateľa s hlavnými podzemnými pamiatkami stredných Čech a prostredníctvom ich nerastného bohatstva, ťažby a baníctva pochopiť históriu Českého masívu. Autori sa však nechcú obmedzovať výhradne na geologickú históriu, no pokúšajú sa čitateľovi názorne predstaviť systém environmentálnych, sociálnych a ekonomických dôsledkov, ktoré so sebou prinášala (a stále aj prináša) ťažba surovín. Práve táto snaha robí knihu pútavou, keďže umožňuje aj nezasvätenému laikovi pochopiť niekedy zložitý mechanizmus spoločenských zmien. Autori sa rozhodli rozčleniť knihu na 13 nosných kapitol. Predmetom sú jednotlivé nerastné suroviny – zlato, striebro, železo, urán, no napríklad i voda. Každá z nich je podrobne prezentovaná na konkrétnej ťažiskovej lokalite. V prípade zlata sa čitateľ dostane do styku s jílenským zlatým pásmom, pri striebre sa podrobne rozoberá rozkvet Kutnej Hory a v prípade Příbrami autori zoznámia čitateľa s počiatkami a okolnosťami ťažby uránu a osudmi tu pracujúcich baníkov. Záverečné kapitoly sa koncentrujú na faunu a flóru, ktorá tvorí neodmysliteľnú súčasť banských diel. Pohľad čitateľa však nezostane obmedzený len na Českú kotlinu. Exkurzy do všetkých kútov Európy, Blízkeho Východu, centrálnej Ázie či dokonca Afriky pomáhajú vytvoriť si predstavu o vzájomnej previazanosti minulých spoločností. Najnázornejšie je vzájomná priestorová a kultúrna prepojenosť prezentovaná na príklade stredoeurópskej doby bronzovej v jednej z úvodných kapitol. Jej počiatky kladú autori do súvislosti so suchým klimatickým výkyvom, ktorý v 23.–21. tisícročí BC zasiahol široký pás územia od severnej Afriky až po Indiu. Preferovanie obchodných trás vedúcich do európskeho vnútrozemia a následný vznik kultúr staršej doby bronzovej od Karpatskej kotliny až po Škandináviu (autori uvádzajú najmä únětickú kultúru) má byť predovšetkým výsledkom tejto zmeny. Nepočíta sa len so sprostredkovaním „know-how“, ale priamo s príchodom obchodníkov, prospektorov či „náčelníkov“ z oblasti Stredomoria či Blízkeho východu. Bohužiaľ, archeologický prejav prítomnosti týchto spoločenských vrstiev je zanedbateľný. Napokon autori sú si toho aj sami vedomí a názorne to i dokladajú – napríklad zo 600-ročného obdobia starovekého Egypta (bohužiaľ nie je uvedené presné obdobie) je dodnes známych len necelých 1000 bronzových importov (teda približne 1,5 predmetu na rok), čo jednoznačne nezodpovedá výpovedi historických záznamov. Čitateľ je tak nútený k zamysleniu, do akej miery je archeológia schopná v spektre kovových (aj nekovových?) výrobkov postihnúť vzájomné kontakty. Nezodpovedanou otázkou je aj problém recyklácie kovových výrobkov a jej následný dopad na zmysluplnosť a výpovednú hodnotu ich izotopových analýz. Napriek (čo skôr vďaka?) priznaniu sa k nedostatočnej pramennej základni (minimálne pre praveké obdobia) autori predkladajú obraz navzájom prepojenej Európy, ktorej korene možno klásť práve do obdobia doby bronzovej. Argumentujú nielen mýtmi, eposmi či účtovnými záznamami z blízkovýchodných archívov, no i už v praveku doloženým obchodom s jantárom. Škoda len, že na mape pravekej „európskej siete diaľnic“ autori nezohľadnili práve aj tieto obchodné spojenia (literatúry k tejto téme je dnes už mnoho, pozri napr. *Czêbreszúk 2006*, 105; *Makarowicz 2015*, 121; *Suchowska-Ducke 2016*, 76). Na druhej strane sa autori neboja vypomáhať si analógiami zo súčasných spoločností či používať vlastnú terminológiu – tento postup je však pre nezasväteného čitateľa do značnej miery nápomocný (napr. „kovová únia“, „cínové cesty“ apod.) – neosvetľuje len fungovanie pravekej spoločnosti, no nabáda samotného čitateľa, aby hľadal podobné vzorce aj v súčasnej spoločnosti.

Po krátkom, no poučnom predstavení dejín pravekej ťažby sa dostáva k slovu vysvetlenie geologickej či skôr banickej terminológie. Čitateľ sa dozvie, čo to je ruda, ložisko, gossan alebo rozsyp. Veľkou prednosťou knihy je, že doslova oplýva fotografiami a názornými ilustráciami, čo je pre neoborníka, ktorý sa neorientuje v problematike ložiskovej geológie či montanistiky, naozaj prínosné. Veľký dôraz je kladený na ťažbu jednotlivých surovín na príklade vybraných lokalít. Tu už autori prichádzajú na pôdu historických období, najmä stredoveku a novoveku. V prípade kutnohorských strieborných baní je osvetlená nielen samotná ťažba, no i vznik obchodu, trhov, miest, mincovníctva a bankovníctva. V príbehu ťažby v příbramských uránových baniach sa zase človek ponorí do každodenného života „uránového“ baníka, ktorý stál v pozadí mocenských hier 20. storočia. Priame výpovede bývalých baníkov patria k výnimočným výpovediam o živote v podzemí. Je chvályhodné, že autori zaradili do knihy i tieto svedectvá – o niekoľko desaťročí či storočí, keď sa ukončí ťažba, budú mať doslova cenu zlata (čo by sme dnes dali za podobné „živé“ opisy práce a každodenných problémov baníkov napríklad v 13. storočí!).

Čitateľ sa v knihe zoznámí so životom v podzemí, s jeho zákonitostami a „zákonmi“, ktoré sú odlišné od tých, na ktoré je bežný človek zvyknutý. V tomto ohľade je práca jednoznačne prínosom pre začínajúcich montánnych archeológov či speleológov. Ako novátorskú a „osviežujúcu“ možno hodnotiť ambíciu autorov sledovať linku, ktorej sa autori od úvodu práce pridŕžujú – pozorovanie zmien mentalít ľudských spoločností (od pravekých až po tie súčasné) na ťažbe nerastných surovín. Z tohto hľadiska sú pre pravekú a stredovekú archeológiu najprínosnejšie prvé tri kapitoly, nasledujúce časti zaujmú zase skôr archeológov novoveku, industriálneho obdobia a modernej doby.

Autori v knihe prinášajú mnoho poznatkov, ktorými sa museli riadiť prospektori či baníci pravekých i historických období. Pre slovenského čitateľa sú veľmi poučné pozorovania z alpskej oblasti, ktoré môžu do značnej miery reflektovať stav aj v slovenských rudných oblastiach. Jedným z nich je i tzv. výškový paradox. Ten reflektuje skutočnosť, že niektoré alpské údolia boli osídľované „zhora“ a nie z dolín, ako by sme dnes predpokladali. Výskyt sídlisk vo vyšších nadmorských výškach je vysvetlený faktom, že rudné ložiská sa vďaka jasnému farebnému odlíšeniu od okolitej horniny ľahšie vyhľadávajú vo vyšších nadmorských výškach (resp. nad hornou hranicou lesa), kde na povrch viditeľne vystupujú rudné žily. Treba len doplniť, že blízke zrudnenie naznačuje i napr. sfarbenie brehov vodných tokov. Vďaka tomu dostal jeden z potokov v Starých horách pomenovanie Zelený potok (podľa sfarbenia usadenej cementačnej meďi na jeho brehoch, pozri *Kvietok 2014*, 8). Že nejde o ojedinelý jav, dokazuje niekoľko podobných názvov na Pohroní či Spiši. Dobývanie rudy tak mohlo prebiehať v relatívne malej vzdialenosti od sídliskového areálu. Žiaľ, na Slovensku stojí zatiaľ systematická prospekcia v horskom prostredí na okraji záujmu archeologickej obce, čo sa odzrkadľuje aj pri hodnotení osídlenia vyššie položených oblastí (napr. *Bátora 2018*, 330). Náhodné nálezy „táborísk“ z obdobia epilengyelu v horskom prostredí stredného Slovenska naznačujú, že sídelný vzorec známy z Álp mohol byť aplikovaný aj v podmienkach Karpatskej kotliny (pozri napr. *Točík/Bublová 1985*, 83–86; *Kvietok 2014*, 8, 9).

Hoci autori sa snažili formou i obsahom knihy cieľiť na laického čitateľa, je isté, že i odborníci z rôznych vedných disciplín (archeológovia, historici, mikrobiológovia, geológovia, ekológovia, ekonómovia) si prídu na svoje. Za tým účelom bola na záver knihy pridaná k jednotlivým kapitolám odporúčaná literatúra. Tento krok možno hodnotiť len pozitívne. Laik si tak nájde cestu k tomu, čo ho v knihe zaujalo, odborník sa zase môže rýchlo zorientovať v oblasti, ktorej do hĺbky nerozumie. Celkovo tak možno hodnotiť knihu len pozitívne. Text je ľahko čitateľný, pretkaný veľkým počtom fotografií a doplňujúcimi mikropříbehmi v separátnych okienkach. Ak má ktokoľvek záujem spoznávať podzemie (a nielen to české), určite by mal najprv siahnuť po tejto knihe.

Bibliografia

Bátora, J. 2018: Slovensko v staršej dobe bronzovej. Bratislava.

Cílek, V. – Korba, M. – Majer, M. 2015: Podzemní Čechy. Dvanáct knih o tom, jak české hornictví utvářelo osud země. Praha.

Cílek, V. – Fediuk, F. – Sůvová, Z. a kol. 2018: Žulové krajiny středních Čech. Praha.

Cílek, V. – Mudra, P. – Sůvová, Z. a kol. 2015: Brdy – hory středních Čech. Praha.

Czebreszuk, J. 2006: The Northern Section of the First Amber Trail, An Outline for Significance for Civilization Development. In: Amber in Archaeology. Proceedings of the Fifth International Conference on Amber in Archaeology. Belgrade, 100–109.

Kvietok, M. 2014: Stav a perspektívy montánnej archeológie na hornom Pohroní. Acta rerum naturalium 16, 1–17.

Makarowicz, P. 2015: Karpackie osady obronne i dalekosiężne szlaki tranzytowe w II. tys. BC – perspektywa północy. In: Gancarski, J. (red.): Pradziejowe osady obronne w Karpatach. Krosno, 109–130.

Suchowska-Ducke, P. 2016: The Mycenaean and Europe. Long-distance Network and Cross-cultural Communication. In: Aslaksen, O. Ch. (ed.): Local and Global Perspectives on Mobility in the Eastern Mediterranean. Athens, 63–81.

Točík, A. – Bublová, H. 1985: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. Študijné zvesti AÚ SAV 21, 47–135.

Žák, K. – Majer, M. – Cílek, V. 2014: Český kras. Klíč k české krajině. Skály, voda a čas. Praha.

Žák, K. – Majer, M. – Hůla, P. a kol. 2016: Křivoklátsko. Příběh královského hvozdu. Praha.

Martin Neumann